

Доц. др Милан Мијалковски, пуковник

Пет стотина година пре нове ере кинески војни теоретичар Сун Цу Ву, у својој књизи *Вештина ратовања*, записао је да је шпијунажа „најдрагоценија особина владара“, и да ко жели да влада „мора да има способност да види и предвиди догађаје у властитој држави и околини“. У вези с тим, бивши државни секретар САД Хенри Кисинџер је 1973. године пред америчким сенатом изјавио да свако ко је заокупљен националном политиком мора да буде дубоко заинтересован и уверен да обавештајна делатност води, а не прати националну политику.

О тој најстаријој и вечитој професији – надзирању властитих грађана и других држава, односно шпијунажи, написане су хиљаде фелтона, књига, студија, уџбеника... Њихови садржаји поуздано указују на вишеструку испреплетеност и међусобно допуњавање политике и шпијунаже, с једне стране, и изузетан значај формације у том енигматичном процесу, с друге стране. У ствари, према писаним материјалима, информација је показатељ и мерило власти. Ко је информисан, може да предвиђа, доноси одлуке и бира расположива средства ради постизања циљева; ко је боље информисан, може то исто, али још боље, а најуспешнији је онај ко је информисан о другима а онемогућава друге да се информишу о њему, тј. онај ко успева да дезинформише. Дакле, реч је о двостраном процесу – шпијунажи и контрашпијунажи. Међутим, у садашње време, веома је тешко прецизно одредити шта су, у ствари, шпијунажа и контрашпијунажа, и ко су шпијуни и њихови „гилјотинаши“ – контрашпијуни. Дакле, поставља се питање какав је то посао и какви су људи који га обављају. Несумњиво, и психологија (понекад и психијатрија) треба да одговори на питање зашто се неко одлучује за тај опасни и непривлачан посао, односно ко су тајанствене особе које се у свету шпијунаже означавају разним терминима: патриота, издајица, агент, двоструки агент, троструки агент, кртица, спавач, дипломата, људи за мокре послове (хладнокрвне убице), авантуристи...

Шпијунска делатност међу државама је „нормална појава“, која омогућава владарима да међусобно равноправно разговарају на основу што веродостојнијих информација. С друге стране, она обезбеђује „миран сан народу“, односно омогућава нацији да живи нормално. Стога се та делатност квалификује као „нужно насиље“ са корисном „друштвеном функцијом“. Онемогућавање шпијуна треба третирати

* Приказ књиге др Милана Милошевића, *Систем државне безбедности*, Београд, 2001.

као „хируршки захват у коме се оболело ткиво одваја од здравог“, а „професионалци“ се због тога се међусобно не мрзе, јер су само две стране у истој области.

Одговор на наведена и многа друга питања везана за ту тематику садржан је у књизи *Систем државне безбедности*, аутора др Милана Милошевића. Књига (уџбеника) има 460 страна. Садржи увод, пет одељака, три прилога и списак коришћених извора. Текст је употпуњен са 315 фуснота, 13 шема и два прегледа.

Аутор је смело и умешно истражио ту сложenu, загонетну и актуелну тему. Успео је да на прикладан, занимљив и аргументован начин саопшти читаоцима функцију система државне безбедности сваке земље: спречавање изненађења по виталне вредности. Тај задатак може успешно да се обави само ако се правовремено сазнају способности (све појединости), планови и намере свих оних који угрожавају или могу да угрозе безбедност земље, с једне стране, и ако корисници уважавају добијене информације, с друге стране.

Специјална државна организација

Садржај првог одељка, под насловом „Појам и врсте обавештајних служби“, омогућава читаоцу да схвати да је обавештајна служба специфична, првенствено државна организација која, коришћењем посебних метода и средстава, обавља обавештајне, безбедносне, субверзивне и друге активности ради унутрашње и спољне безбедности и реализације стратегијских циљева државе. Истовремено, аутор указује на то да и поједини недржавни субјекти (политичке странке, политички покрети, илегалне организације, и слично) формирају обавештајне службе.

На основу анализе еволуције обавештајне службе, аутор закључује да је обавештајна делатност била нуклеус посредством којег су војсковође и владари настојали првенствено да сазнају војну моћ стварних и могућих непријатеља да би се успешно одбранили или да би их поразили, односно окупирали. Међутим, лакомост за све бројнијим сазнањима о противницима (спољним и унутрашњим), и то не само војним, узроковала је да се процес сазнавања туђих предности и слабости (тајни) трансформише у посебан, сталан орган државне управе. То преобликовање трајало је вековима, а на њега је пресудно утицало сазнање апсолутистичких владара да тај сложени задатак не могу да обављају само даровити појединци, које су лично ангажовали и контролисали, већ више таквих, посебно организованих особа. Разматрајући развој организације и функције те специфичне групе аутор закључује да у савременим условима већина држава има више обавештајних служби, које чине посебан, безбедносно-обавештајни систем. У вези с тим, намећу се многа питања и на њих се у књизи дају адекватни одговори.

Аутор наводи основне принципе организовања савремених обавештајних служби (законитости рада, разграничење надлежности, координација, интеграција резултата, тежиште у раду и поступност у реализацији задатака) и, потом, операционализује структуру обавештајних служби (централа – седиште, односно врх, центри, потцентри, пунктови и деташирани или уграђени обавештајци). Анализа тих елемената (посебно и заједно) недвосмислено показује да су они више-струко међузависни и да обезбеђују захтеване резултате само уколико складно функционишу.

На исти начин аутор је разматрао безбедносно-обавештајни систем државе. Наиме, с аспекта система државне безбедности, под безбедносно-обавештајним системом подразумева се законом дефинисани делокруг надлежности и међусобних права свих обавештајних и безбедносних служби и других установа државе или другог одговарајућег ентитета који су ангажовани на прикупљању, процењивању и дистрибуирању обавештајних података, као и на испуњавању других захтева везаних за њихову надлежност.

У другој глави тог одељка аутор је, уважавајући вишекритеријумски приступ, класификовао обавештајне службе: 1) према положају у безбедносно-обавештајном систему – на централне и ресорске; 2) према циљевима које им одређује држава – на офанзивне и дефанзивне; 3) према областима истраживања – на војнообавештајне, политичке, економске, електронске и научно-технолошке, и 4) према субјекту коме припадају – на националне (државне), наднационалне и недржавне службе. Поред заједничких карактеристика (значајан су инструмент у функцији заштите виталних државних вредности, тајност и свеобухватност у раду, врхунски стручни кадар, тимски рад и примена специфичних метода), у књизи су наведене и специфичности свих обавештајних служби појединачно, односно оно што их чини посебним. При томе, наглашено је да су захтев за истраживањем огромног броја области (војна, политичка, економска, итд.), с једне стране, и војно-политичке и друге интеграције међу државама, с друге стране, пресудно утицали на конституисање и функционисање специјализованих обавештајних организација, чије податке, иако их аутономно прибављају, користи руководство државе.

Процес у функцији потчињавања противника

Други одељак уџбеника – „Предмет и методи деловања савремених обавештајних служби“, садржи три главе: „Предмет и поступак обавештајне активности“, „Обавештајни методи“, и „Коришћење легалних могућности за обавештајно деловање“. У њему су разматрани налогодавци, организатори и непосредни реализатори процеса обавештајне делатности, и начин на који се одвија та делатност. Аутор ука-

зује на чињеницу да је најважнија активност обавештајне делатности усмерена на дестабилизацију и потчињавање других држава (својствено државама хегемонизма), односно да је та делатност једно од најснажнијих одбрамбених средстава земаља које су жртве агресије. У ствари, неке земље користе обавештајну делатност, на суптилан или на безобзиран начин, за мешање у унутрашње проблеме и односе других земаља. Руководство таквих земаља налаже својим обавештајним службама да субверзивним активностима доприносе успешности њихове спољне (агресивне) политике.

Носиоци процеса обавештајне делатности, због његове сложености морају да имају одговарајуће (специфичне) квалификације, а њихове налогодавце карактеришу проуховљеност, с једне, и лицемерје, са друге стране. Дobar обавештајац треба да поседује многе особине. Пре свега, мора да је изврстан познавалац људи, способан да разазна истину од обмане, треба вечито да раздваја битно од небитног и да ситницама посвећује потребну пажњу, да је жељан знања и амбициозан у учењу, да се спретно сналази у свакој ситуацији, да научи да ћути када је то потребно, да је способан да своје идеје и погледе јасно формулише и саопшти, да може да сарађује са другим људима и у најтежим околностима, да показује разумевање за погледе других људи, за њихов начин мишљења и филозофију живота, чак и у случају да их не разуме, и најзад, да превише не истиче свој его, односно да није славољубив и жељан личне материјалне користи. Евентуални недостатак наведених особина код обавештајца директно и дугорочно негативно утиче на сваки сегмент обавештајног циклуса, посебно у вези с проналажењем, ангажовањем и радом с основним средством сваке обавештајне службе – агентуром, којем је аутор, с правом, придао извесан значај.

Агент је непрофесионални припадник обавештајне службе који се свесно определио да, из убеђења, ради материјалне користи или због неке своје слабости (уцењен), обавља задатке одређене обавештајне службе. Аутор је класификовао агенте према: стручној оспособљености (општи и специјализовани); задацима које обављају (за прикупљање података и за подривачке делатности – саботер, терорист, пропагандист, „Х“); значају задатака које обављају (стратегијски, оперативни и тактички); степену тренутног ангажовања (активан и мирујући, односно конзервиран); месту рада (на објектима и изван објекта); функционисању обавештајне службе (врбовчик, резидент, везник, тпер...) и оданости обавештајној служби (одани, двојник итд.).

Објашњавајући место, улогу, задатке и начине њиховог обављања, аутор посебно указује на значај одржавања везе између обавештајца и агента која, уколико беспрекорно не функционише, може да доведе у питање целокупни обавештајни процес. На основу тог двосмерног процеса разјашњава како исто лице може да буде, истовремено, и обавештајац и агент. Реч је о професионалном припаднику

једне обавештајне службе кога, под одређеним околностима, придобије за своје циљеве противничка обавештајна служба, тако да је обавештајац у матичној служби и агент стране службе, односно непријатељ матичне службе.

Процес обавештајне активности аутор је условно разврстао у пет фаза: планирање, прибављање и обрада обавештајних сазнања, израда финалних обавештајних докумената и фаза у којој се та документа чине доступним крајњим корисницима – налогодавцима (државно руководство). Уз разраду тих фаза аутор наглашава да обавештајне службе имају разноврсна средства (утицајни агенти, досијеи о томе ко је ко у земљи коју истражују, савремена средства за пренос и обраду података) и да је њихова делатност савршено усклађена са јавним политичким и другим инструментима државе. У вези с тим, указује на значај аналитике, чији квалитет није у пукој обради расположивих података, већ у утврђивању тачака у другим земљама које су осетљиве на притиске, на које се, потом, усмерава тежиште субверзивног ангажовања обавештајне службе. Међу њеним приоритетним задацима аутор издваја способност да се проникне у противников начин размисљања, закључивања и одлучивања. Такође, увиђа изузетан значај коришћења легалних могућности за обавештајно деловање, посебно у савременим условима, када су субјекти међународне заједнице вишеструко међусобно повезани, без обзира на то да ли сарађују или се конфронтирају. За разлику од тајног (агентурног) метода, заснованог на чињеници да је најбоља инвестиција и начин инфилтрирања човек из противникових редова, у случају коришћења легалних обавештајних могућности предност се даје стручности и професионалности властитог кадра.

Контраобавештајци против обавештајаца, екстремиста и терориста

Трећи одељак студије – „Организација и садржаји рада савремених служби безбедности“, аутор је започео приказом служби безбедности државе (глава прва), а завршио разматрањем екстремизма и тероризма (глава трећа). Између тих садржаја операционализовао је улогу обавештајне службе као чиниоца примене силе у међународним односима. На основу утврђених унутрашњих и спољних опасности по безбедност државе, свестрано је размотрио безбедносну функцију државе, а њене носиоце (безбедносне службе) разврстао је према задацима које обављају.

Као облици унутрашњег угрожавања безбедности државе наведени су екстремизам и тероризам. Према аутору, уколико не буду правовремено откривани, могу да подрију виталне државне вредности, укључујући и њихово потпуно уништење. Објашњавајући наведене опасности, аутор је дефинисао и свеобухватно објаснио следеће

појмове: шовинизам, сепаратизам, сецесионизам, верски фанатизам, тоталитаризам, тероризам, бандитизам, илегално организовање, завера, пуч, државни удар, побуна, атентат, отмица, диверзија, саботажа, грађански рат, устанак и герилски рат. При том, направио је прецизну разлику између ситуација када су наведени облици оригинални, односно резултат објективних или субјективних околности унутар конкретне државе, и ситуација које су изазване или подржаване споља, односно када су резултат тајних операција, у којима обавештајне службе имају велику улогу. Осим околности настајања и одвијања наведених облика угрожавања безбедности државе изнутра, аутор глобално и персонално идентификује њихове носиоце – илегалне групе, организације и скуп илегалних организација. У вези с тим, указује на условно двојно ангажовање службе безбедности државе – против спољних носилаца, чија се делатност одвија на територији матичне земље, и против држављана матичне земље који намеравају да предузму или већ изводе неку делатност којом се угрожава земља. Аутор је детаљно објаснио ангажовање ресорских служби безбедности, које је поделио на: контраобавештајну службу, службу за заштиту уставног поретка, службу за обезбеђење личности и објеката и противтерористичку обавештајну службу.

Контраобавештајна служба је дефинисана као специјализована организација државног апарата која специфичним методима и средствима спроводи контраобавештајне и антисубверзивне активности против страних обавештајних служби ради откривања, спречавања и сузбијања њиховог деловања, заштите унутрашње и спољне безбедности државе, и заштите сопствених интереса и дезинформисања актуелног и потенцијалног непријатеља. Тежиште те службе је на: 1) откривању и идентификацији извора (агентуре) страних обавештајних служби; 2) документовању њиховог подривачког рада; 3) преврћовању појединих непријатељевих извора и дезинформисању противника, и 4) анализи сазнања о обавештајним дметима противника и, на основу тога, доградњи и иновирању сопствених активности, као и на предлагању предузимања законских и других мера заштите надлежним државним органима.

Баук тероризма који прети да угрози и опстанак појединих земаља утицао је на многе државе да образују ресорске, односно противтерористичке обавештајне службе, чији је основни задатак да се на одговарајући начин супротстављају носиоцима те опасности. У вези с тим, аутор закључује да је приоритетан задатак противтерористичке службе да сузбија делатност терориста пре отпочињања њиховог оружаног испољавања, дакле у периоду док су екстремисти (политички, верски, етнички итд.).

Аутор наводи средства и методе рада службе безбедности и открива читаоцима значајан део ангажовања тих служби, јер је углавном реч о тајној делатности. Као карактеристичне конспиративне ме-

тоде наводи: информациону мрежу, коришћење техничких средстава, тајну контролу поштанских пошиљки, тајно праћење лица, проверавање, коришћење провокатора и извођење тајних операција. Контраобавештајци су „страх и трепет“ за противничке обавештајце и њихову агентуру, а припадници осталих служби безбедности државе вечна су мора за екстремисте, терористе, фанатике и особе сличних схватања и гледишта, закључује аутор.

Безбедносно-обавештајни системи неких земаља

Анализа структуре безбедносно-обавештајног система 14 земаља чини четврти одељак књиге. Аутор је обрадио системе земаља које традиционално имају јаке и успешне обавештајне службе (САД, Руска Федерација, Немачка, Енглеска, Француска, Италија и Израел), и системе неких суседа СРЈ (Албанија, Бугарска и Мађарска) и држава насталих разбијањем СФРЈ (Словенија, Хрватска, БиХ и Македонија). Умешно и стручно су анализирана решења из тог домена у различитим земљама, уз указивање на специфична одређења и моделе, с једне стране, и компарацију њихових заједничких карактеристика, са друге стране.

Када је реч о земљама чији безбедносно-обавештајни системи чине изузетно јаку компоненту њиховог државног апарата, у њиховој структури јасно се издвајају следећи значајни елементи: посебно тело – савет или комитет за безбедност, које је непосредно потчињено председнику државе или владе; централна обавештајна служба; ресорске обавештајне, контраобавештајне и сличне организације и специјалне снаге. У тим земљама, независно од тога да ли је њихово спољнополитичко ангажовање сагласно Повељи ОУН или супротно њој (субверзивно), придаје се скоро подједнак значај обавештајној и контраобавештајној компоненти.

Земље на Балкану су верно преузеле решења од западних земаља. То је посебно видљиво у руковођењу, усмеравању, контроли и коришћењу резултата тог система, али и по амбицији да ти системи буду свеобухватни. Најизраженији аргумент којим се потврђује такав утисак јесте то да скоро свака од тих земаља има своју централну обавештајну агенцију. На пример, Словенија – СОВА (Словеначка обавештајно-безбедносна агенција), Хрватска – ХИС (Хрватска извештајна служба), Македонија – Агенција за обавештајни рад, Федерација БиХ – АИД (Агенција за истраживање и документацију) итд.

Систем државне безбедности Савезне Републике Југославије

Пети одељак књиге завређује нарочиту пажњу због тога што аутор у њему наводи многе значајне и недовољне познате чињенице о генези обавештајне и контраобавештајне делатности из периода ства-

рања и развоја Краљевине Србије, Краљевине Југославије, социјалистичке Југославије и СР Југославије. Садржаји тог одељка су разврстани у три целине.

Прва целина обухвата период до конституисања безбедносно-обавештајног система СФР Југославије. Између осталог, аутор наводи да су обавештајне активности, односно обавештајна служба у Кнежевини Србији, институционализоване 1831. године, када је уредбом, у оквиру тадашње београдске полиције, установљена функција „тајне полиције за политичке послове“, а 1862. године у Министарству унутрашњих дела – Одељење за поверљиве полицијске послове. Даље, да је обавештајно одељење Генералштаба српске војске, на чијем је челу био пуковник Драгутин Димитријевић Апис, умногоме допринело победама српске војске над аустроугарским агресором у Првом светском рату. И, најзад, да је безбедносно-обавештајни систем Краљевине Југославије био структуриран тако да може успешно испунити постављене захтеве, односно да су успешно функционисале безбедносне и обавештајне војне и цивилне организације.

Аутор у другој целини приказује настанак и реорганизацију безбедносно-обавештајног система СФРЈ у периоду од 1941. до 1991. године.

У трећој целини – „Безбедносно-обавештајни систем СРЈ“, разматрани су структура, надлежности и функционисање система државне безбедности Републике Србије. Аутор се определио за такав приступ због тога што још није конституисано посебно тело на нивоу СРЈ које би руководило обавештајним и безбедносним службама и због објективне немогућности СМУП-а да обавља задатке које му припадају као савезном министарству. Ипак, аутор је успео да реално прикаже функционисање безбедносно-обавештајног система СР Југославије.

Као конститутивни елементи безбедносно-обавештајног система СРЈ наведена су министарства унутрашњих послова република чланица федерације, Обавештајна служба и Служба безбедности Војске Југославије и Служба за информисање и документацију у Савезном министарству иностраних послова. С обзиром на то да је СМУП надлежан једино за поједине послове јавне безбедности, функцију цивилних обавештајних служби обављају ресори државне безбедности МУП-а република чланица.

На основу поређења с истоветним системима у другим земљама, очигледно је да безбедносно-обавештајни систем СРЈ није потпуно довршен у врху, односно да су скоро потпуно аутономни републички МУП-ови, па СМИП своје функције приоритетно остварује сарадњом између војних и цивилних безбедносних и обавештајних организација.

Развој обавештајних служби

Књига *Систем државне безбедности* обилује конкретним примерима који олакшавају разумевање наведене тематике. То је посебно карактеристично за прилоге. Из њих се, поред осталог, може сазнати

да је у старом Египту врховни велики свештеник обављао дужност официјелног министра унутрашњих послова. Или, да су владари у полисима (градовима) старе Грчке грађане надзирали тако што су слали доушнике на све скупове и састанке и тако их одвраћали од евентуалног заговарања незаконитих делатности. Владари Индије слали су поверљиве људе у пограничне области да будно прате све догађаје и промене у суседним државама, а византијски цар Јустинијан и његова супруга, царица Теодора, посредством разгранате мреже шпијуна, спречили су више завера против царске власти. Трговци и авантуристи били су најбољи обавештајци Џингис Кана јер су му доносили квалитетне и исцрпне извештаје о снази и слабостима других држава. Католичка црква је још у средњем веку створила моћну обавештајну организацију итд.

Књига (учбеник) др Милана Милошевића *Систем државне безбедности* намењена је, првенствено, стручним лицима, полазницима полицијских и многих цивилних школа, али и свима који су заинтересовани за наведену проблематику, без обзира на професију. Она је, несумњиво, велики допринос теорији и бољем разумевању збивања на међународној сцени, јер безбедносно-обавештајни систем сваке земље много казује о њеној унутрашњој и спољној политици. Поред осталог, књига ће многим омогућити да схвати колико је успешна обавештајна делатност значајна за победу једне стране у оружаном сукобу или како је неуспешна обавештајна делатност један од основних узрока пораза. Поред добијених информација, читаоцу ће се наметнути и питања о уделу обавештајне делатности у неоружаним сукобима, специјалним операцијама, терористичким и сличним актима у савременом свету.